

בלא-כלום. הגר אברהם ישראל לא היה בהישג יד של בית-דין האינקוויזיציה, ואילו היהודים שנחשדו כי סייעו לו יצאו זכאים מכל אשמה. המבוא המקיף, שהמהדיר מקדים לפרוטוקולים עצמם, מתחלק לחמישה פרקים. הראשון דן ביישוב היהודי בסאן ויטו. בשני מתואר מהלך המשפט עצמו. בשלישי נדונים היחסים המסוככים שבין הרפובליקה של ונציה ליהודים הספרדים שהתיישבו בעיר או שעברו דרכה כשפניהם מזרחה. הרביעי דן ביעדם העיקרי של יהודים אלה, העיר סאלוניקי, שהיתה אז מרכז החיים היהודיים באזור. החמישי דן במניעים האפשריים למעבר של הצעיר הנוצרי אל היהדות. בסך-הכל זהו ספר מעניין וחשוב. יצוין גם שבמחווה יוצאת דופן ברגישותה, הקדיש המחבר את מחקרו לזכר הקהילה היהודית בסאלוניקי במלאת ארבעים שנה לחורבנה. גם על כך ראוי הוא לתודתנו.

את הצעיר — שהיה בעל משפחה, וכנראה גם בעל מעמד כלכלי איתן למדי — לצער מרחיק לכת כל כך, איננו יודעים אלא המעט שהוא כותב במכתביו אל אביו (שנשתמרו בחיקי האינקוויזיציה בהיותם הראיות העיקריות שהוצגו כמשפט). הוא מעיד על עצמו כי שקל את צעדו שנים אחדות, ומספר כי הוא יושב עתה ב'תלמוד תורה' כדי ללמוד את התורה הקדושה שניתנה למשה בהר סיני, וכי בדרך נס למד במשך שבוע ימים לקרוא בשפה העברית. הוא מקווה, שכיום מן הימים יוכלו גם אביו וגם אשתו ובניו להצטרף אליו 'כדי לעבוד את האלוקים ולא איזה עץ או חתיכת לחם'. בינתיים הוא מבקש, שיכתבו לו לפי הכתובת 'תלמוד תורה' סאלוניקי, ונוקב בשמם של יהודים, תושבי ונציה או הבאים אליה, שיוכלו לסייע בהעברת המשפט עצמו נסתיים בשנת 1616

מחקרים על אזור תיהאמה שבתימן

יהודה ניני

Francise Stone (ed.), *Studies on the Tihamah — The Report of the Tihamah Expedition 1982 and Related Papers*, England 1985, Longman House, 145 pp.

היתה חוליית-קשר חשובה ביותר בו; התבססות השלטון האמאמי הזידי, אשר מסיבות של התגוננות דתית ושמרנות חברתית הסתגר מפני הזר, בין שהוא אירופי ובין שהוא מוסלמי סוני. אמנם היו חוקרים שהצליחו להיכנס לתימן, לסייר בחלקה ולהעלות על הכתב את רשמי מסעם, כגון קארסטן ניבוהר (מסעו בשנות 1762-1763), ובמאה ה-19

המחקר על תימן, היא Arabia Felix, הוא כיום בשיאו (מבחינות מסוימות אף עבר את שיאו), אולם במשך מאות שנים היתה תימן ארץ לא נודעת, אשר מעטים התעניינו בה ומעטים יותר הצליחו להיכנס אליה ולחקור את שרידי עברה. הסיבות שגרמו לכך מרובות ומגוונות הן, ואציין כמה מהן: שקיעת סחר הודו בימי-הביניים המאוחרים, אשר תימן

על הפיגור היחסי במחקר רציני – לשוני, משפטי, חברתי, אנתרופולוגי ופולקלוריסטי – של מסורות דתיות ועממיות, ההולכות ומטשטשות עקב תהליכי מודרניזציה אלו.

לכן מעורר עניין מיוחד קובץ המחקר-רים, בעריכת פראנסין סטון, על אזור התיאמה של תימן, שהוא ניסיון להתמודד עם חבל ארץ מיוחד, רצועת חוף חמה והבילה של הים האדום, מרחב גיאוגרפי ואנושי, שלכאורה אינו קוסם כמו רמת תימן המרכזית והצפונית, המיוחדת באוכלוסייתה השבטית. הספר שלפנינו הוא פרי סקירה ומחקר של משלחת בין-דיסציפלינארית, שבה זומנו חוקרים בתחומי הגיאולוגיה, הפלורה והפאונה, ההיסטוריה, הארכיאולוגיה, האדריכלות, המוסיקה והאתנוגרפיה. המחקרים מלווים במערכת של תצלומים, הקלטות, ציורים ורישומים. המשלחת אורגנה על-ידי החוקרים החשובים והחלוציים, איש איש בתחום, אנדרסון ד' באקוול (Anderson D.) ופראנסין ל' סטון, שעמד בראש המשלחת, ופרנסין ל' סטון, שערכה את הקובץ. המשלחת חקרה את האזור בשנת 1982, ולאחר עבודת-שטח יסודית על פני שטח נרחב של התיאמה (מפת האזור והאתרים שבהם נערכו הסקרים והמחקרים מובאת בעמ' 3 בספר) עובדו הממצאים למאמרים הנסמכים גם על מקורות ומחקרים.

אף שהכשרתי המדעית היא בתחום ההיסטוריה היהודית ותרבות האסלאם, נתעשרו ידיעותי לאחר שקראתי את שלושת הפרקים הראשונים בספר העוסקים בגיאולוגיה, בפלורה ובפאונה. לכאורה מה להיסטוריון ולנושאים אלו? אכן ככל שאני מרבה בלימוד ההיסטוריה אני מרגיש בחסר של ידיעת הסביבה הפיסית שבה חי האדם, ודומני כי כאשר

יוסף הלוי ואדוארד גלאזר, שהגיעו ראשונים למקומות אשר רגל אדם אירופי לא דרכה בהם לפנייהם. בתקופת השלטון העות'מאני (בשנות 1872-1914) נפתחה תימן לחוקרים ולנוסעים אירופים, אך הם לא חרגו מתחום רמת תימן שבין צנעא לאיב (Ibb) שבדרום, ואילו צפון תימן ומזרחה נשארו חתומים ברובם בפני המחקר המודרני. בתקופת שלטונם האבסולוטי של האמאם יחיא חמיד אל-דין ובניו עד למהפכה הרפובליקאית בשנת 1962 שוב נסגרה תימן כמעט הרמטית בפני המחקר המודרני, ורק מאז שנתכנסה הרפובליקה הערבית של צפון-תימן נפתחה ארץ זו לחוקרים רבים מאירופה המערבית והמזרחית ומצפון אמריקה.

פתיחות זאת הניבה פירות מדעיים, שבחלקם הם מעולים וברובם (לרוב בשל אי ידיעת השפה הערבית התימנית ולהגיה המגוונים) לוקים הם בחסר הרבה, בשגיאות ובפירוש מוטעה של חיי החברה, הדת והכלכלה של מדינה זו. על אף המגבלות של רבים מן החוקרים והמחקרים הללו, הם חושפים לקורא ארץ מרתקת ומיוחדת במינה. אמנם העוקב אחר תהליכי המודרניזציה, המואצים בחלקם, העוברים על ארץ זו ער לכך, שייחודה של ארץ זו מיטשטש והולך וכן מטשטשים והולכים ההבדלים המעניינים שבין חלקי הארץ השונים, הן מבחינה לשונית והן מבחינה חברתית. אין להצטער על תהליכי מודרניזציה אלה – כגון סלילת כבישים וחיבורם של חלקי הארץ לחטיבה אחת, הפעלת אמצעי-תקשורת (רדיו וטלביזיה) המטשטשים את המיוחד והשונה שבחברות שונות – שכן התרפקות על המיוחד והאקסוטי היא מסימני הפאטרנאליות של הגישה האימפריאליסטית כלפי ארצות לא-אירופיות. אולם יש להצטער

והאקלים, וזאת על אף העובדה שרוב תושבי האזור קיבלום בסכר פנים יפות ובמידה רבה של הכנסת אורחים.

הפרק ההיסטורי בקובץ שבדיוננו נכתב בידי 3 מחברים, שחילקו ביניהם את התקופות: (1) מן הפרה-היסטוריה עד עלות האיסלאם (2) מראשית האסלאם עד שנת 1800 (3) משנת 1800 עד זמננו. כמו בכל חלוקה לתקופות, גם בחלוקה זו יש מידה של שרירות, שכנראה אין מفلט ממנה. הסקירות ההיסטוריות הן קצרות ומתמצות, ונראה כי המחברים עשו מאמץ להשתמש בספרות המחקר ההיסטורי ככל שעלה בידם. אולם על כמה בעיות דומני שראוי היה להרחיב את הכתיבה, או לפחות לשנות את ההדגשים. בעיה אחת – התיאמה מיושבת על-ידי טיפוס אנושי מוגדר, אשר קירבתו לטיפוס האתיופי והאפריקאי בולטת למדי. על כן ראוי היה להדגיש את המאבקים הפרה-אסלאמיים, פלישות האתיופים לתימן, ולו כדי להסביר את מציאותו של הטיפוס האפריקאי בארץ כה שמית כתימן. בעיה שנייה – בתיאמה פעלו שתי קונפדרציות חזקות: אל-מעאזיבה ואל זראניקה (Al-Ma'ziba, Al-Zara-nika), ושתיהן נמנו עם הזרם הסוני של האסלאם. תפקידן ומקומן במאבקים על השלטון בתיאמה היה גדול ולעיתים מכריע, וחבל שלא ניתנה הזדמנות לקורא להתוודע אליהן. בעיה שלישית – ההיסטוריה של התיאמה היא, בין היתר, תולדות צמיחתן ושקיעתן של ערי נמל כמו מוח'ה וחודיידה. גם כאן מן הראוי היה להדגיש את הגורמים לשקיעת האחת ולצמיחת השנייה. אמנם צוין בספר, כי שקיעת מוח'ה היתה קשורה בעליית עזן החל משנת 1839, עם כיבושה בידי הבריטים, אבל עד אז שימשה מוח'ה מרכז חשוב לסחר הודו,

נתונים אלו חסרים לכותב ההיסטוריה, אין הוא משרטט תמונה נכונה ככל האפשר של חיי האדם ותגובותיו. אתן דוגמה לכך מן המחקר של יהדות תימן. תמיהה היא מדוע התיישבו יהודי תימן ברמת תימן וכמעט לא התיישבו בתיאמה? על שאלה זו השבתי באחד ממחקריי (תימן וציון, ירושלים תשמ"ב, עמ' 24), כי הסיבה לכך היתה דתית, לאמור, באופן פאראדוקסאלי היה נוח יותר ליהודי תימן לחיות בקרב האוכלוסיה סיה הזיידית מאשר בקרב האוכלוסיה הסונית (ולא אפרט כאן את הנימוקים לכך, בשל קוצר המצע). אולם לאחר קריאת הפרקים הנ"ל בספר שבדיוני, התמונה התבהרה לי יותר ונוסף ממד חשוב לגורמים להעדר היהודים מאזור התיאמה. שכן פני השטח מבחינה גיאולוגית וטופוגראפית, הפאונה והפלורה הכתיבו אפשרות של חיים לאוכלוסיה סיה בעלת אופי מוגדר מבחינה חברתית, כלכלית ופוליטית; אוכלוסיה הנשענת אך במעט על תרבות אגרארית והחיה את חייה (עד לזמן האחרון) במעין משק כלכלי סגור המספק כמעט את כל צרכיו. (מבחינה זו היה ראוי להשוות בין החוף האתיופי של הים האדום לחוף התימני של הים האדום, שכן התנאים זהים משני עברי הים מן הבחינות הנ"ל). אופיו הטופוגראפי והאקלימי של אזור התיאמה הכתיב במידה רבה את דמות המתיישבים בו – טיפוס אנושי היכול לעמוד בפני קשיי האקלים הקשים במיוחד. העדר יהודים מאזור זה לא נבע אפוא מטעמים דתיים ומשפטיים בלבד אלא גם מן הטעם של יכולת הישרדות פיסית. דוגמה טראגית לכך היא גירוש יהודי צנעא וסביבתה בשנת 1679-1680 למוזע שבתיאמה, שגרם לתמותה רבה ולמחלות ומגפות בקרב המגורשים, בגלל אי יכולתם להסתגל לתנאי השטח

ראפיה, כלומר לבושו של אדם, כלי-ביתו, יחסו לבריאות, למוות, להולדת ולעבודת היום-יום – כל אלה הם עיקרם של החיים.

אסיים סקירה זו בהצעה. בסוף כל פרק בספר זה מצויה רשימת המילים הערביות, שרובן הן בלהג מקומי. הן החוקרים והן העורכת עשו מאמץ ראוי לשבח ללקט מילים אלו ולפרשן, שכן אין מילון ראוי לשמו ללהג התימני של הלשון הערבית. היה ראוי לכנס את כל המילים הללו בסוף הספר לתועלת החוקרים, ולהסתייע בעבודותיהם ה-חשובות של רוסי, גויטיין וסרג'אנט, לשם השוואה ואולי אף תוספת פירוש למילים אלו.

לסיכום, הספר שלפנינו הוא חשוב מאוד מבחינת תוכנו, נאה ואסתתי בצורתו וחדשני בגישתו לחקר תימן. זהו ניסיון מוצלח ביותר להפגיש חוקרים מדיסציפלינות שונות ולהעלות תמונה חיה ומרתקת של חבל ארץ בלתי נודע. ראוי מפעל זה לשמש דגם לחקר אזורים אחרים בתימן, בטרם יחולו בארץ זו שינויים חברתיים וכלכליים שימנעו מן החוקרים את תיעוד תולדותיה.

ולמרות שקיעתה במאות ה-13 וה-14 לא בטלה חשיבותה עד לעלייתה של עדן, שהנחיתה מכת מוות כלכלית על מוח'ה. יצוין עוד, כי עד שנת 1839 היתה קהילה יהודית חשובה יחסית במוח'ה ויהודיה לקחו חלק בסחר הודו וכן סיפקו שירותים כבעלי-מלאכה לתושבים המקומיים והזרים. קהילה זו, שחיו בה גם מהגרים יהודים מארצות אגן הים התיכון ולא רק מתימן, חדלה להתקיים כשעבר המרכז המסחרי ממוח'ה לעדן. רוב יהודי מוח'ה עברו לעדן וחזקו את הקהילה היהודית שבה וכן פיתחו סניפי מלאכה וסחר בינלאומי מקיף.

פרקים מרתקים ביותר בקובץ זה הם אלה העוסקים באדריכלות ובמוסיקה. לבד מן הטקסט המעניין והמחדש מאוד, יש בפרקים אלה איוורים ותמונות הממחישים את הכתוב. חשוב ואציין, כי ההיסטוריה האנושית מקבלת ממד של עומק וצבע כאשר הקורא מתוודע אל המכלול שבחיים. שכן בית ומבנה הם פרי היצירה הרוחנית ואחד הביטויים של התגובה האנושית לסובב ואף לכוחות הרוחניים; המוסיקה היא אמצעי של ביטוי בעצב, בשמחה ובפולחן; האתנוג-